

УДК 159.922.73

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ДИТИНИ

Ірина Біла,

Дитинство — це період формування психіки дитини, виникнення особливо сприятливих передумов розквіту її індивідуальних творчих здібностей, обдарованості тощо. Саме тому так важливо забезпечити в цьому віці різнобічний розвиток усіх хистів та можливості прояву особистості дитини. І ймовірно це лише в разі знання дорослими її індивідуальних особливостей та характеристик

Ключові слова: індивідуальність дитини; творчий потенціал; здібності та інтереси дитини; методи вивчення індивідуальності дитини

Різноманітність, варіативність об'єктів навколишнього вражає... У природі немає двох абсолютно схожих об'єктів, ані однакових листків дерев, ані ідентичних за кольором, формою квітів. Немає ні тиражу фарб, відтінків, ні накладу форм... Усі природні витвори захоплюють своєю красою, досконалістю та неповторністю.

Усі люди теж унікальні та особливі, їх індивідуальність проявляється в усьому – в зовнішньому вигляді, в поведінці, діяльності, в будь-якому життєвому виборі. Їх думки, слова теж індивідуалізовані, адже мислять усі по різному, сприймають та віддзеркалюють навколишній світ через свій особистий внутрішній світ.

Як і коли формуються суб'єктивні смаки, інтереси та нахили? Чому індивід віддає перевагу тим чи іншим уподобанням, по різному проявляє себе у онтогенезі?

Науковці не можуть дійти єдиної думки. Декотрі небезпідставно відстоюють значення біологічного, спадкового фактору, адже як відомо у людей є даровані їм від народження задатки до певних видів діяльності (музичний слух, образне мислення, поетичний дар тощо). Таких задатків генетика налічує близько 200 видів. Не менш важливим чинником розвитку здібностей вважається соціальний чинник, що доповнює, компенсує спадковість, а інколи й нівелює його дію. Ті, хто постійно знаходиться в специфічному середовищі є більш чутливими до впливів, які згодом забезпечують досягнення в тій чи іншій сфері, сприяють ефективному засвоєнню знань, умінь та навичок певної спеціалізації. Якщо ж дитина виховується у середовищі, що є чужим її природі, то у неї немає шансів повністю повноцінно розвиватися й у подальшому. Адже вчені доводять, що майже 50% здібностей формуються у малюків до 4-х років, 80% – до 8-ми років, а вік від народження до 6-7 років є періодом, коли вирішується доля дитини [4].

Повноцінний розвиток здібностей дитини відбувається в умовах її безпосередньої взаємодії з соціумом. І в цьому випадку важливо, наскільки можливості соціуму узгоджуються з потенціальними можливостями дитини.

Вроджені задатки дитини можуть бути реалізовані лише в активній життєдіяльності індивіда, у сприятливому середовищі, під впливом правильного виховання та навчання. Нажаль, художньо обдарована дитина з племені

Центральної Африки ніколи не стане художником, тільки тому що не отримає в руки фарби якими б вона могла позначити свій внутрішній світ [7, с.86].

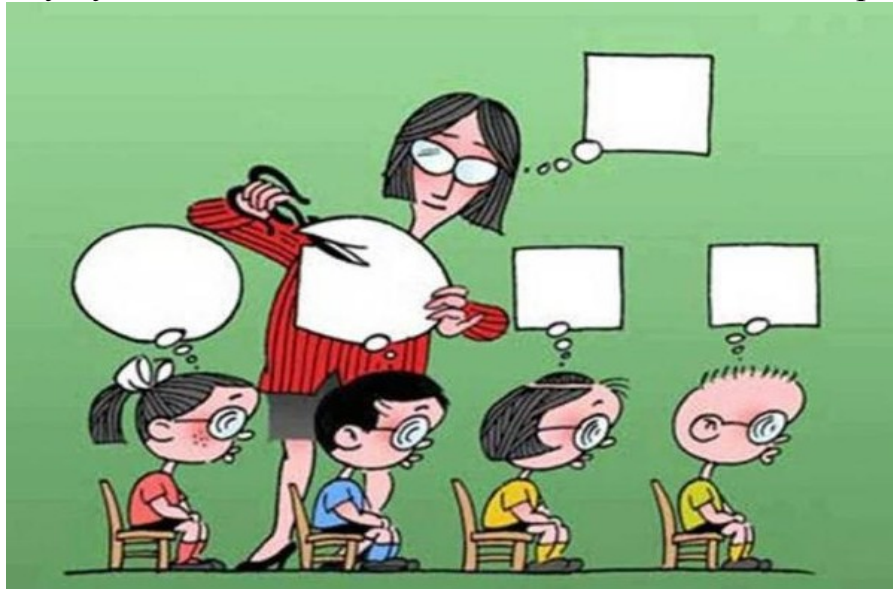
Невдалий приклад реалізації здібностей описує Марк Твен. «...Чоловік, потрапивши у загробний світ, просить показати йому найкращого полководця всіх часів і народів. Великим військовим генієм, – пише він, – в нашому світі був каменярь по імені Джонс. Де б він не з'являвся, моментально збігався натовп, щоб хоч одним оком на нього поглянути. Цезарь, Ганнібал, Олександр і Наполеон – всі служать під його керівництвом, і, крім них, ще багато прославлених полководців; але народ не звертає на них ніякої уваги, коли бачить Джонса. Кожному відомо, що якби представився Джонсу вдалий шанс, то він продемонстрував би світу такі таланти полководця, що всі інші здалися б дитячою забавою. Але випадку не трапилось. Скільки разів він не намагався записатися в армію рядовим, сержант-вербувальник його не брав» [2, С. 24].

Нажаль такі приклади у житті непоодинокі.

Творчо обдарованій дитині потрібен дорослий, який готовий побачити в ній індивідуальність, творчу особистість й дати їй у руки скрипку чи пензлик, підтримати ініціативу, схвалити оригінальність.

Сьогодні ж у системі освіти, принцип індивідуальності, дитиноцентризму, особистісно-орієнтованого підходу, хоча й проголошується та прокламується найгучніше, нажаль не діє! На практиці найбільш поширеною є навчально-дисциплінарна модель навчання, яка є зручною для організації та контролю педагогічного процесу, його результатів педагогом. У навчальному закладі переважають здебільшого інформаційні та репродуктивні прийоми навчання.

Дитину вчать письму, рахунку і майже не залучають до культури, культурних цінностей. Її примушують до навчання, зовсім не зважаючи на її інтереси.

У результаті відбувається те, про що писав ще Жан-Жак Руссо: «Усе добре, виходячи з рук Творця речей, вироджується в руках людини. Вона примушує землю давати продукти іншій землі, дерево давати плоди іншого дерева..., вона перекручує все; вона любить потворність; вона нічого не хоче таким, яким воно створене природою, навіть людину; вона її бажає об'їздити, як манежного коня, спотворити за модою, як дерево свого саду» [8].

Увага педагогів та батьків зазвичай прикута не до талантів та здібностей дітей які потребують заохочення, а до їхніх слабких «сторін», які починають розвивати до середнього рівня. Це нагадує історію про тварин, які вирішили створити школу, де б навчали літати, бігати, плавати, копати та лазити. Вони не змогли прийти до

єдиної думки, який саме предмет є найбільш важливим, тому вирішили, що програма навчання для всіх буде однаковою. Кролик неперевершено бігав, але ледве не потонув на уроці плавання. Це його так вразило, що з тієї пори він уже й бігати більше не міг. Орел, звичайно, фантастично літав, але коли йому прийшлося копати і рити, у нього нічого не виходило, і його відправили в клас з корекції та виправлення навиків. У нього йшло на це стільки часу, що невдовзі він розучився літати. Те ж саме сталося і з іншими тваринами. Тепер вони втратили здібність бути майстерними у своїй сфері і змушені були займатися діяльністю, яка була їм неприродною [1]. Те ж саме відбувається й з дітьми, коли дорослі нехтують їхніми інтересами, талантами та нахилами.

А. Сент Екзюпері в своєму відомому творі «Маленький принц» теж пише про це: «Дорослі порадили мені не малювати, а більше цікавитись географією, історією, арифметикою. Ось так і сталося, що в шість років я відмовився від геніальної кар'єри художника і втратив віру в себе» [2, с. 9].

Зважаючи на сказане важливим лозунгом у роботі з дітьми буде не тільки правило психолога: «Не нашкодь!», а й біблійна заповідь: «Не вбий (задатки, здібності, те що дано природою)!».

Не менш значимою проблемою є й те, що в реальних умовах деякі діти зовсім залишаються поза увагою дорослих, їх соціо-культурні умови складаються так, що вони не мають можливості продемонструвати свої здібності у повній мірі, чи дорослому не вистачає педагогічної прозорливості та прогностичності, щоб розгледіти ще невиразні обриси майбутнього таланту. І навпаки, незначні досягнення дитини сприймаються дорослими як дар, у силу того, що батьки проєктують власні нереалізовані мрії на неіснуючі здібності своїх дітей.

Цим фактам можна дати різноманітні пояснення, але варто з'ясувати й об'єктивні причини. Серед них: низький психологічний рівень підготовки педагогів; відсутність у вузі спецкурсів, спеціальних програм підготовки студентів для індивідуальної роботи з дітьми; дефіцит у дорослих психологічних знань про індивідуально-особистісні особливості поведінки та розвитку дітей; відсутність ефективних засобів діагностики індивідуальних характеристик розвитку дітей; недостатньо розвинуті навички емпатійної комунікації та оптимістичного прогнозування тощо.

Все це підкреслює нагальну потребу ефективної стратегії педагогічної поведінки дорослих та гуманістичних технологій індивідуальної роботи з дітьми.

Враховуючи, що дитинство – це період становлення психічних ресурсів, чутливості до оточуючого, виникнення особливо сприятливих передумов розквіту індивідуальних творчих здібностей, обдарованості, важливо забезпечити різнобічний розвиток психічних якостей особистості дитини. Робота може бути плідною лише у разі знання дорослим індивідуальних особливостей малюка.

У першу чергу важливо зясувати «особистий код» кожного з них та підібрати «ключі» до розвитку його талантів, адже ми не можемо нічому його навчити, ми можемо тільки допомогти йому відкрити це у собі.

Найбільш ефективним методом вивчення інтересів, нахилів та здібностей, починаючи з раннього віку, є спостереження. У ході спостереження за грою дитини, за її поведінкою у різних видах діяльності дорослий відмічає індивідуальні особливості прояву здібностей, загалом визначає вид діяльності, якому дитина віддає перевагу у ситуації вибору, тобто приділяє найбільше часу та отримує від нього найбільшу насолоду і т.п.

Вдалою є спроба вихователів дитсадків вести творчий щоденник дитини, де відмічаються результати спостережень за її творчою діяльністю, фіксуються її інтереси та здібності, що відмічені у ході ігор та самостійної діяльності, а також результати та здобутки її успішної продуктивної діяльності. Нажаль за браком часу творчі щоденники ведуть одиниці. На допомогу вихователям приходять практичні психологи і діляться з ними своїми відомостями, зафіксованими у журналі «Психологічний портрет групи» в результаті проведення різних діагностичних методик. Дані журналу включають усі характеристики дитини (від успішності її адаптації, типу темпераменту до особистісних рис, рівня розвитку інтелектуальних та творчих здібностей).

Широко використовуються у подальшій розвивальній роботі й дані, отримані у ході вивчення продуктів діяльності дітей, проведення бесід, використання методики незавершених речень. тощо. Так, до прикладу, дитині пропонують продовжити висловлювання типу: «Я найбільше люблю займатися...», «У майбутньому я мрію стати...», «Я хочу, щоб Дід Мороз...» і т.п.

У збереженні дитинства, дитячої інтуїції П. А. Флоренський вбачав таємницю людської геніальності. Тому доречним буде використання й практичних методів вивчення суб'єктивних уподобань, які відомі на Сході з давніх часів. Так, інтуїтивну суб'єктивізацію вибору малюка можна спостерігати, якщо перед ним у віці від 1 до 3-х років розкласти: книгу, гроші, молоток та зброю. Залишившись наодинці, дитина робить вибір, який здійснюється поки що неусвідомлено, але досить проєктивно. Так, наприклад:

- дитина обирає предмет праці – вона хоче все зробити сама. Можна прогнозувати, що її провідна якість у майбутньому – працьовитість;

- вибрала зброю – любить керувати, грати у війну. З дитини виросте керівник, у якої яскраво виражене бажання захищати слабких;

- віддала перевагу книзі. Малюк продемонстрував бажання займатися науковою чи літературною діяльністю, а поки що любить слухати і читати. Для таких дітей найголовніше – зрозуміти зміст. Їх основна риса – чесність;

- маленька ручка, яка потягнулася за купюрою, видає характер людини, схильної займатися торгівлею, бізнесом та господарською діяльністю. Основна риса – щедрість і одночасне бажання бути багатою.

Загалом дорослому варто орієнтуватися на певні характеристики, що свідчать про ті чи інші здібності. Якщо, наприклад, дитині властивий інтерес до музичних занять, співів, вона чутлива до характеру і настрою музики, складає власні оригінальні мелодії чи співає – у неї є музичні здібності та їх варто розвивати. Або ж вона цікавиться різними механізмами та машинами, багато конструює та проєктує – у неї є потенціал технічної творчості. А може вона схильна фантазувати, коли розповідає про щось знайоме, оригінально передає характер, почуття, настрій героїв, легко будує сюжети розповідей та віддає перевагу читанню – тоді вона схильна до літературної творчості. Інтелектуально обдарована дитина гарно міркує, ясно мислить, задає багато запитань, спостережлива, має творче сприймання, швидко реагує на все нове. В малюнках художньо обдарованої дитини немає одноманітності, вона відтворює у образотворчій діяльності все, що бачить довкола, уважно та вдумливо розглядає твори мистецтва, довго та зосереджено працює над своїми витворами. Діти із артистичними здібностями легко входять у роль будь-якого персонажу, передають почуття та емоції через міміку, жести, рухи, люблять ігри-драматизації. Діти, що потребують рухової активності – не завжди є

імпульсивними чи недисциплінованими. Якщо вони енергійні, та витривалі, мають гарну координацію рухів, люблять спортивні змагання та ігри – вони мають усі шанси стати у майбутньому гарними спортсменами. Дитина-лідер легко спілкується з дітьми та дорослими, бере на себе роль організатора, володіє даром переконання.

Батькам можна пропонують різного типу анкети, які включають запитання на кшталт: «Основні види занять та ігор Вашого малюка», «Чи проводяться вдома розвивальні ігри та які саме?», «Чим найбільше полюбляє займатися Ваша дитина і чому?»

Окрім усього важливо аналізувати творчий потенціал дитини, що є внутрішньою передумовою розвитку творчості, ядром творчої обдарованості, майбутнього професіоналізму. Творчий потенціал включає:

- задатки, схильності, які проявляються в підвищеній чутливості, заданій вибірковості, уподобаннях, а також у динамічності психологічних процесів;
- інтереси, їх спрямованість, частота та систематичність проявів, домінування пізнавальних інтересів;
- допитливість, прагнення до створення нового, схильність до розв'язку та пошуку проблем;
- швидкість засвоєння нової інформації, створення асоціативних масивів, схильність до постійних порівнянь, вироблення еталонів для наступного відбору інформації;
- прояви загального інтелекту – розуміння, швидкість оцінок, вибору шляхів розв'язку, адекватність дій;
- емоційна забарвленість процесів пізнання;
- емоційне ставлення, вплив почуттів на процес суб'єктивного оцінювання;
- наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працьовитість, систематичність у роботі, сміливість прийняття рішень;
- креативність – вміння комбінувати, знаходити аналоги, реконструювати, схильність до заміни варіантів, економічність розв'язків, раціональне використання засобів, часу тощо;
- інтуїтивізм – здатність до швидких оцінок, рішень, прогнозів;
- схильність до побудови особистісних стратегій і тактик при розв'язанні загальних та спеціальних нових проблем, задач, пошук виходу із складних, нестандартних ситуацій тощо [5].

Ефективним діагностичним інструментом у визначенні суб'єктивних нахилів як у дитячому, так і у дорослому віці є також ціла батарея проєктивних методик, що мають загальні властивості. Вважається, що оперуючи невизначеним матеріалом (наприклад, малозрозумілими картинками, або чорнильними плямами розпливчатої конфігурації, як у тесті Роршаха), суб'єкт проєктує на нього особливості свого внутрішнього світу. Отримавши завдання довільним чином скласти геометричні фігури, домалювати картинку і т.п., дитина пропонує саме той варіант, який свідчить про особливості її персонального складу.

Дієвим методом вивчення здібностей та інтересів, починаючи із старшого дошкільного віку, є самоаналіз, інтроспекція. У ході оцінки результатів своєї діяльності, дитина аналізує свої інтереси та здібності, визначає сферу найбільших досягнень, особистих здобутків та успіхів.

Загальні закони психічного розвитку проявляються у кожній дитини своєрідно та неповторно. Тому індивідуальний підхід передбачає комплекс форм, методів,

прийомів, засобів, які культивують у дитини її сутнісні сили, індивідуальну своєрідність та неповторність, активізують самоактивність, формують механізми саморозвитку, творчості. Особистісно зорієнтоване навчання й виховання передбачає створення психологічних умов для виховання потреби бути самостійним, творчим, розвиватися.

Особистісно-орієнтовна освітня модель характеризується наступними рисами:

- дорослий у спілкуванні з дітьми притримуються положення «не поряд, не над, а разом»:

- мета дорослого – сприяти становленню дитини як особистості. Завдання дорослого: забезпечити почуття психологічної захищеності, довіру дитини до світу, радість існування, формування основ особистості (базис особистісної культури), розвиток індивідуальності дитини;

- способи спілкування – розуміння, визнання та прийняття особистості дитини, засновані на здібності стати на позицію дитини, що формується у дорослих, врахування її точки зору, а не ігнорування її почуттів та емоцій;

- тактика спілкування – співробітництво;

- позиція дорослого – виходити з інтересів дитини і перспектив її подальшого розвитку як повноцінного члена суспільства;

- погляд на дитину як на повноправного партнера в умовах співробітництва.

Участь у сумісній роботі дозволяє створити ті необхідні умови, в яких дитина не просто буде отримувати знання від дорослого, а й розвивати свої потенціальні творчі та пізнавальні можливості в умовах взаємодії з ним.

В контексті вищесказаного вирішального значення набуває проблема як виявлення, так і забезпечення сприятливих умов для особистісного становлення та творчої самореалізації дитини, формування у дошкільника активно-пізнавального, творчого ставлення до реального світу, уміння успішно орієнтуватися в усьому розмаїтті предметів та явищ, озброєння способами діяльності, стратегіями мислення.

Весь навчально-виховний процес, розвиток діяльності дітей має спрямовуватися на забезпечення балансу: прагнень дитини до самореалізації та самозбереження; її фондів «можу» (знань, умінь, навичок, здібностей) і «хочу» (інтересів, бажань, планів, намірів, почуттів); запрограмованого та спонтанного в бутті дошкільника; колективного та особистісного; проявів компетентності у різних сферах життєдіяльності; напрямків виховної роботи; форм організації життєдіяльності (спеціально організованих дорослим занять та самостійної діяльності дітей); виховних та навчальних технологій; форм організації педагогічної роботи (групових та індивідуальних) [5]. Так, програма дошкільного навчання та виховання «Я у світі» акцентує увагу педагога на необхідності виховувати дошкільника як свідому особистість, а особистісно-орієнтований підхід, декларований Базовою програмою, передбачає більше «олюднення», гуманізацію процесів виховання та навчання, підпорядкування їх інтересам дитини, орієнтування на розкриття та розвиток її природних сутнісних сил.

Педагогу важливо не заважати дитині творити, бути поряд з нею в цьому процесі, приймати і розуміти її позицію, самому бути творчим. Важливо повернутися обличчям до природної здібності дитини творити, підтримати, створити для її прояву сприятливі умови, стимулювати прагнення дошкільнят робити по-своєму, виявляти оригінальність [5, с. 71].

На думку науковців, організацію життєдіяльності дошкільника, навчально-виховний процес недоцільно жорстко програмувати та детально планувати. Плани навчально-виховної роботи мають бути орієнтовними, містити загальні відомості щодо спрямованості, змісту, форм та методів організації діяльності дошкільників.

Гнучке планування педагогом системи роботи передбачає врахування особливостей дітей й мобільну корекцію усього задуманого сценарію заняття. При цьому варто дозувати, повторювати, варіювати творчі завдання, враховуючи рівень розумового розвитку, здібностей кожної дитини, випереджувати дитячі задуми, йти трохи попереду: те, що дитина може зробити на першому етапі з деякою допомогою дорослого, потім вона вже може зробити самостійно (Л. С. Виготський) [3].

Орієнтир у доборі педагогом адекватних засобів розвивального, виховного та навчального впливів на особистість – її вік та індивідуальний життєвий досвід. Це визначає зміну акцентів з аналізу типового для більшості дітей певного віку на пошук індивідуального, особливого, неповторного. Це розширює уявлення дорослого про ймовірні прояви дошкільником творчої поведінки, дає можливість оптимізувати його індивідуальні творчі тенденції.

Вихідною тезою системи дошкільної освіти сьогодні має стати положення, за яким педагогічний процес має ґрунтуватися на психології розвитку дитини, а точкою відліку в оновленні змісту, форм і методів навчання та виховання має бути ідея цінності її як творця.

Дослідник дитячої творчості Є. В. Суботський стверджував, що «творчі, інтелектуальні, моральні можливості дитини невичерпні. Навряд чи сьогодні вони використовуються на одну соту частину. Розкрити, реалізувати їх – завдання неймовірно складне. Іншими словами, ми живемо над покладами дорогоцінних «корисних копалин» психіки, найчастіше і не підозрюючи про них» [9, с.25].

Література

1. Амстронг Томас Индивидуальный подход. Как самостоятельно растить и развить умственные способности вашего ребенка. / Томас Амстронг. – Харьков: Книж клуб «Клуб семейного Досуга, 2001. – 288 с.
2. Антуан де Сент-Экзюпери Маленький принц / Антуан де Сент-Энкюпери; пер. с франц. – М.: Издательский дом «София», 2004. – 144с.
3. Выготский Л. С. Психология развития ребёнка / Л. С. Выготский. – М.: Изд. Смысл, изд. Эксмо, 2005. – 512 с. – (Серия «Библиотека всемирной психологии»).
4. Масару Ибука После трех уже поздно. М.Олта. – 2003. – 64 с.
5. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко. – К.: Світич, 2009. – 208 с.
6. Моляко В. А. Психологические вопросы выявления одаренности / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К.: 1992. – 56 с.
7. Николаева Е. И. Психология детского творчества / Е. И. Николаева. СПб.: Речь, 2006. – 220 с.
8. Руссо Ж.-Ж. Избранное/ Ж.-Ж. Руссо. - Москва: Детская литература, 1976. – 187 с.
9. Субботский С. В. Ребенок открывает мир / С. В. Субботский – М.: Просвещение, 1991. – 207 с.

10. Твен М. Собрание сочинений: в 12 т. / М. Твен – М., 1961. – т. 11. – С.407-409.